

П
У
Р
В
А
У
Х
У

Ю
Р
А
М
У
.
.
.

Пур җакә җутә тәнчере чи чаплә кёнеке — кёнекесен кёнекийё, Юр-әсен юрри — Библи. Пур — «Нарспи». Чәвашсен. Поэма. Илемлө литература произведенийё. Аслә та әслә Константин Васильевич Иванов кевёленё юрә. Пирёнтен кашнийё валли, пирён ачасем, мәнуксем, ёмёрсем валли хускатнә шухаш, ёмёт, кәмәл.

«Нарспи» вәл — чәваш кёнекисен кёнекийё, чәваш юрри, халәх әс-хаклә, хакләран та хаклә чул, ялтәр җутә җәлтәр, нихәшән төкёсөмләнми ахах пёрчи. «Нарспи» яланах ман алләмра, чунәмра-чөремре. Ёмёр-ёмёр чөрө, сывә, таса. Пурәнать. Пурәнтарать. Поэмәри кашни йёрке сывлать, чөрө. Кашни йёрке — хәех сәнар, шухаш, панорамәлла ўкерчөк.

Пуш уйәхән вёсөнче
Хөвөл пәхрә ашәтса;
Силпи чәваш яләнче
Юр ирөлчө васкаса,
Тусем, сәртсем хуп-хура
Юрө кайса пётнөрен;
Тухать курәк сәп-сәра
Хөвөл хытә хөртнөрен.

Куҗ умне тухса тәрәть Силпи, Слакпуҗ, Патәрйел, Җән Ахпұрт е кирек мөнле, кирек хәш ытти вуншар та вуншар ял-сала сән-сәпачё, уләх-җаранё, вәрманё-ёшни...

«Нарспи» поэмәна эпё Нарспипе Сетнер төп геройсен сәрт-ту пек, тинёс пек пысәк юратәвөшөн, җак

юратава пула вёсен шәпи синкер килсе тухнишөн кулянса-шухәшласа кәна та мар, ытларах, тен, поэмән шәнкәр-шәнкәр шәнкәрав пек, кайәк сасси пек чөлхишөн, аслатиллө ашә җумәр хыҗсәнхи таса сывләш пек җутә-җутә туйәмшән, сәнарләхшән, илемшөн килөштеретөп пуль.

Константин Иванов «Нарспи» поэмәна җырса пётөрнө-пётөрмен И. Я. Яковлев ун җинчен пөлме ёлкөрет. Кун пирки унән мәшәрө Екатерина Алексеевна Яковлева хайён Мусковри кинё патне 1908 җул пуҗ-ламәшөнче җапла хыпарлать. «Пирён шкулта хамәрән сәвәҗ пур иккен. Каләҗнә тәрәх мён тери чапләскер тата! Пөлтөр пөрремөш класран кәларса янисенчен пёри вәл — Константин Иванов текенскер, вәлах хужожник. Урәх ниҗта та кайса кёме җукран әна хамәр шкултах хәварнә, ўкерме әста пирки әна... тўлевсёр вёренме вырнаҗтарнә. Җав сәвәҗ иккен. Пөррехинче Иван Яковлевич унән җывәрмалли пөчөк пўлёмне пырса көнө, лешё темскер вуласа ларнә та Иван Яковлевича асәрхаман. Курсан хәраса ўкнө, хучөсене пытарнә, кайран җапах та кәтартнә. Чәвашла халап җырнә иккен, икө пин ытла сәвә йёркиллөскер, тап-таса чәваш чөлхипе җав тери лайәх, җав тери хитре, рифмисем те хўхём. Асу җәннипех хөпөртеҗе ўкнө, пичетлесшөн», — җапла каланә җав җырура.

«Нарспи» 1908 сұлхи октябрĕн 28-мĕшĕнче ҫапанса тухнă. Ана Чĕмпĕрти учителе тухмалли ҫаваш шкулĕ 40 сұл тултарнă ҫĕре кăларнă.

Асамат кĕперĕ еврĕлĕ йĕркесене шăрсалаканĕ пурĕ те 17 сұлта ҫеҫ пулнă. Юлнă пулнă иккен мăнтарăн ҫыннийĕн пурăнасси тата 8 сұле.

К. В. Ивановпа пĕрле ёҫлесе пĕр пўлемре пурăннă Н. В. Шупуҫҫынын 1934 сұлта ҫапла аса илнĕ: «...Сұтă кун-сұлне Константин кураймарĕ, вăл чир-чĕр айне пулса йăванса кайрĕ. Ҫапах та вăл ҫырса хăварнă «Нарспи» пирĕншĕн пит паха та хаклă чул. Ҫак чул пирĕн литерату-ра ҫурчĕн никĕсĕнче пулма пит те тивĕҫлĕ».

Пирĕн эрăчченхи 1200 сұлсенче авалхи грексен мухтавлă ывăлĕ, аслă поэчĕ суккăр Гомер пурăннă. Сывлăхĕ хавшакинне пăхмасăр сывисене-куҫлисене хай хыҫҫан ертсе пынă. Ёмĕрсен ёмĕрĕсем валли «Илиада» тата «Одиссей» ятлă поэмаҫем асласа тĕнчемеҕре парса хăварнă. Ҫырулăхĕ те пулман-ха ун чухне мухтавлă та манаҫлă грексен. Поэма сăмах вĕҫĕн сұралнă, сăмах вĕҫĕн халăх хушшине саралнă. Аслă Гомер пек ҫавашсен чаплă сăваҫи, чирлĕ, анчах ҫйтăмлă Константин Иванов та малтисен ретĕнче пынă. Паян кун та ҫаваш литература арăвĕн пуҫенче тăрать, вилнĕ хыҫҫан та сұл кăтартать, маяк пек сұтатать. Шăпах «Нарспи» поэма ҫĕнĕ ҫырулăх панă ҫавашсене. Шăпах «Нарспи» кĕске вăхăтрах литература шедеврĕ пулса тăрса ҫавашсен ҫĕнĕ ҫырулăхне эталон пичечĕ пек ҫирĕплетсе хунă. Ҫавăнпа вилĕмсĕр вăл Константин Иванов. Ҫавăнпа ёмĕрсен ёмĕрĕсен аслă сăваҫипе юнашар лартапăр унăн ятне. Ҫавăнпа акăлчансен Шекспир, итальянсен Данте, испансен Сервантес, нимĕҫсен Гете, ырăссен Пушкин, тугарсен Тукай, ҫармăссен Чавайн пур тенĕ чужие пирĕн мухтав, чыс, ҫĕклену, аталану вăл — Константин Иванов тетпĕр. ырăс, украин, таджик, пушкăрт, тутар, ҫармăс, мордва, удмурт, якут, пăлхар, венгр тата ытти чĕлхесемпе янăраҫҫĕ паян Иванов ҫаваш сăвви-поэмисем.

Вунă сұл каялла май уйăхĕн ашă та лăпкă кунĕсенче, Пушкăрт ҫĕрĕ ҫине ҫаваш поэзийĕн классикĕ, ҫаваш поэзийĕн генийĕ Константин

Васильевич Иванован 100 сұлхи юбилейне чыслан паллă тума килсе кайнăччĕ эпĕ те Ҫаваш Республикинчи пултарулăх ушкăнĕпе. Пĕрлешнĕ нацисен организацийĕн культура, наука, сұтĕҫ енĕпе ёҫлекен яланхи комиссийĕ — ЮНЕСКО ҫаваш поэзийĕн сұтă ҫăлтăрĕ Константин Иванов сұралнăранпа 100 сұл ҫитнине Пĕтĕм Тĕнчери паллă кунсен календарьне кĕртсе ҫавашсен уявне Пĕтĕм Этемлĕх уявĕ тума пулăшнăччĕ ун чухне. Ҫаваш Республикинчи кашни ял-хулара, Шупашкарта, Чĕмпĕрте, Пушкăртстанра, Санкт-Петербургра, Мускавра, ҫаплах Парижпа Лондонра тата ытти-ытти ҫĕрте пуҫ тайса чысланăччĕ сăваҫмăра. Пелепейре симĕс курақ ешеретчĕ, хĕвел хĕртсе пăхатчĕ, Слакпуҫенче вара:

Сұлте, пĕлĕт айĕнче
Тăри юрри илтĕнет.
Семсе курақ сийĕнче
Путек-сурăх сиккелет.

Урамăн-урамăн халăх утать Константин Иванов патне: сăваҫпа калаҫма, самана ыйтăвĕсене хускатма, пуласлăх пирки шухăшлма, ыранхи куна палăртма. Слакпуҫ — чечек уҫланкине аса илтерет. Сұллĕ валакран ҫал шывĕ шăнкăртатса юхать.

Вунă сұл иртсе кайрĕ унтанпа. Акă ёнтĕ поэтамăран 110 сұлхи юбилейне паллă таватпăр. Слакпуҫ, Пелепей татах кервенленнĕ, илемленнĕ. Юратăвĕ сунмен. Пачах урăхла: сăваҫмăр юратăвĕ, нумай сұлсем йўҫе хăватланса ларнă эрех пек, хĕруленĕсемĕн хĕруленсе, хăватланнăсемĕн хăватланса пырать. Каллех те каллех аслă ҫыннăмăра пуҫ таятпăр, тав тăватпăр. Поэтпа курнăҫатпăр.

Сăваҫмăр-шанчăкăмăр Константин Васильевич Иванов 1890 сұлхи ҫу (май) уйăхĕн вĕҫĕнче, сұтсанталăк чĕрĕлсе-чечекленсе ҫитнĕ вăхăтра сұралнă. Халĕ ёнтĕ пире ку урăхла пулма та пултарайман пек туйăнать. Сұтсанталăк хайĕн ывăлне ҫуркунне юрă шăратакан кайăк-сен ҫепĕҫ чĕлхине, ҫу уйăхĕнче сұл тўпе тăррине хăпарса ҫитекен хĕвел ашшине, чечекленекен йывăҫ-курақ черченлĕхне, ҫеҫке сұрнă чечексен пыллăхне парса пехилленĕ-ҫке. Сұтсанталăк парнеленĕ пехил пархатарлă пулчĕ: ҫаваш ывăлĕ Константин Иванов унчен никамах та

Сәнүкерчәре: К. В. Иванов суралдырғанна 110 сүл ситинне Пушкиртстан Республикасинчи Слак-муҗенче увелай саматт. В. РОМАНОВ сәнүкерчәкә

пелмен Слакпуҗ яленче суралса, хайен пултарулахепе, еҗченлехепе тенче культурин, тенче поэзийен сүллә шайне сөкленчә. Манмастпәр: халәхәмәрән чи хисеплә ываләсенчен пәри пулма сүтсанталәк панә хават сөс сителәксәр. Нумайашә: мәнле этем пуласси, мәнле еҗ хаварасси сыннинчен хайенчен килет. Ахальтен-и поэтамәр сакна систерсе «Сакә сүтә тенчере вайли сук та этемрен» тенә. Вәреннә, учительсем патенче те, хай төллән те. Нумай вуланә, пелешән суннә. Пеләвне үстерес төллевпех шухә еметлә вулвиҗсәри Константин 1903 сүлта Яковлев патне, Чөмпәрти чаваш шукулне пырса ситнә. Юлашки сывләшә тухичченех вара, хаш-пәр хайенчен килмен сәлтава пула Чөмпәртен пәртакшар вәхәт уйрәлма тивнине шута хумасан, унән пурнәсәпе есә-хелә чавашсемшән чәннипех те савәплә ыраңпа уйрәлми гачә сыхәннә.

1908 сүлта вәл чаваш халәхән патриархне И. Я. Яковлева халалласа «Хальхи самана» сәвә сырнә. «Чаваш чәри Чөмпәрте» тенә йәркесем пур унта. Халә ентә историлле пуләмсене шута илсе чаваш чәри Шупашкарта темелле пулә. Халәхәмәрән паянхи центрәпе — Шупашкарпа еләкхи культурапа сүтәс вуцахне — Чөмпәре сыхәнтаракан сүл пушамәшә Шупашкарти И. Я. Яковлев проспеккә пулса тәрәть. Ку вара пирәншән питех те пысәк паләрәм, символ. Сак проспект пире туп-турә те анлә сулпала

Константин Васильевич Иванов ячәпе хисепленекен чаваш академи драма театрне илсе ситерет.

Чөмпәрте чулсем те калаҗасә. Шупашкарта сәлсем шәнкәртатасә. Ан сүнтәрччәс сав сәлкуссем...

Пурә те 25 сүл сөс пурәннә Константин Иванов, сәпах мән чулхә пархатарлә еҗ хаварма елкәрнә! Вәл — чаваш халәхән мәнәсләхә те мухтәвә, сәнә сырулахепе илемлә сәмахләха никәслекенә, чаваш поэзийен малтанхи алмазә; вәлах — пирән пәрремәш фотожурналист, вәлах — художник, декоратор, вәлах — аста педагог, фольклорист, кәнекесә, вәлах — ытарайми аласти, анчах... юратнә арәмән юратнә упәшки пулма пүрменскер. Ывалән е хәрачин юратнә ашшә пулма елкәрейменскер. Шәпи сәпла пүрнә пулхә. Пүрнә е пүрмен? Чимәр-ха, чимәр, кам шухәшласа кәларнә вара әна, сав шәпа тенине? Кам сырса-паләртса хунә этем пурнәсәне? 25 сүл пурәнмалла е 105?.. Сахал е нумай? Мәнпе виҗмелле әна сав сахала е нумая? Сакна сөс татәклән калама пулгаратпәр паян: Константин Иванов яланах чәрә! Вәл — пәрремәшәсенчен пәри. Вәл — малтанхи. Вәл пирән малтанхи юратәвәмәр.

Юлия СИЛЭМ,

ЧР культура тава тивәслә еҗченә,
Петәр патша ячәллә (Санкт-Петербург)
наукапа искусствәсен академийән
член-корреспондентә